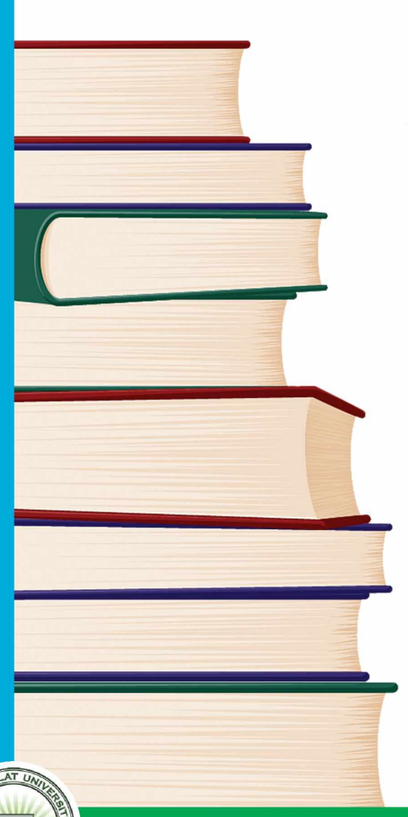
ISSN: 2181-1741 (print)
ISNN: 2181-1725 (online)
2024 / № 5

FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
TIL
ADABIYOT
TA'LIM

Philological research:
LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

Филологические исследования:
ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

pholologicalresearch.uz

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2024/ № 5

Termiz – 2024

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro‘yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko‘chirma va ma’lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko‘chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 19.10.2020
Qog‘oz bichimi: 70x85
Bosma tabog‘i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog‘ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko‘chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko‘chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV, iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY’ATI:

Bekpo‘lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o‘rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas’ul muharrir)
O‘ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Normat Yo‘ldoshev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Asqar Eshmo‘minov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O‘zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Shoira Amonturdiyeva, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Nargis Kurbanazarova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Zaynura Qodirova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To‘raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 19.10.2020
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)

Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)

Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)

Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)

Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)

Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)

Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нормат Юлдашев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)

Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Бобоназар Муртазаев, ф.ф.н., доцент (Узбекистан)

Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)

Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)

Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Шоира Амонтурдиева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Зайнура Кадирова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 19.10.2020
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Shoira Amonturdieva, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Zaynura Kadirova, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

ЁҚУБОВ ШАРИФ МУҚИМОВИЧ
Шоир қадами етган манзиллар 7

YODGOROV SHAMSIDDIN ABDURAIMOVICH
Diniy matnlarni teolingvistik jihatdan
tadqiq qilish metodologiyasi (Qur'oni Karim misolida) 10

TURDIQULOV SHERZOD DUMINOVICH
Lingvomadaniy kodlarni aniqlashda kult omili
(Surxondaryo teotoponimlari misolida) 14

KURBANAZAROVA NARGIS SHODIYEVNA
Qo'ng'irot etnonimining shajaraviy tarkibiga oid ayrim onomastik tahlillar 17

NADIM MUHAMMAD HUMAYUN
Etnorealiyalarning milliy etnografik leksikada aks etishi
(Afg'oniston o'zbeklari misolida) 20

RAXIMOVA UMIDA DJUMAYEVNA
Shaxsh nutqi voqelanishida areal ta'sir 23

RAJABOV FERUZ UMARQULOVICH
Folklor onomastikasi va uning terminologiyasi 27

TURDIMURODOV SIROJIDDIN ESHQOBILOVICH
Nom (ot) bildiruvchi evfemik birliklarning ma'no turlari 30

MUMINOVA NILUFAR ABDURAHMONOVNA
"Temurnoma" asaridagi antroponimlarning tarixiy-etimologik qatlamlari 33

ERGASHEVA DILRABO ALLANAZAROVNA
Konsept inson ruhiy holatining ifodalanishida asosiy lingvokognitiv unsur 36

SAMIYEVA SURAYYO ORIPOVNA
O'zbek va tojik tillarida evfemizmlar va ularning sinonim so'zlar bilan aloqasi 39

NE'MATOVA YULDUZ
Ayrim tabiiy-geografik oykonimlarning leksik-semantik xususiyatlari xususida
(Namangan viloyati oykonimlari misolida) 43

MADAMIOVA RA'NO YUSUPBAYEVNA
Qoraqalpog'iston dialektal arealining leksik xususiyatlari 46

AMINI AZIZ AHMAD
Shimoliy Afg'oniston o'zbek shevalarida
dehqonchilik mahsulotlari nomlarining ifodalanishi 50

МУНДАРИЖА

QULTO‘RAYEVA SARVINOZ BAHODIR QIZI
O‘zbek tilshunosligida toponimik tadqiqotlar talqini 52

SARIYEVA ZAMIRA
Structural features of possessive pronouns in indonesian language 56

РАДЖАПОВА НАТАЛЬЯ БАЗАРОВНА
Синтаксис гендерной лексики в русском языке....58

JALILOVA MUXLISA ZAFARJON QIZI
O‘zbek tili Toyloq shevasining leksik qatlamlari 61

ADABIYOTSHUNOSLIK

АТАНИЯЗОВА МУБОРАК АБДУЛЛАЕВНА
Искандар образи Олим Шарафиддинов талқинида....64

АЛИМОВ ПАРДА
Тарихга бир назар....67

BOBOJANOV ALISHER
YULDOSHEV DILMUROD
Tanqid va badiiy ijod: adabiy jarayondagi o‘zaro munosabatlar 72

TA’LIM

RAXMATULLAYEVA SHAXODAT ZIYOTOVNA
OROMOVA NAFOSAT JO‘RAYEVNA
Adabiy ta’limda nazariy ma’lumotlar –
badiiy matn mazmunini anglashning asosiy vositasi sifatida....76

РЎЗИҚУЛ МУСТАФОҚУЛОВ
Профессор Бекпўлат Умурқуловнинг ижодий фаолиятига бир назар 80

Резюме. Maqolada badiiy matnda konsept ko‘po‘lchamli hodisa sifatida tasavvuridagi so‘z yordamida voqelanishi, ijodkor mental dunyosidagi madaniyatning asosiy birligi hamda olam haqidagi bilimlarini obrazlar va unga bo‘lgan munosabatini ijobiy, salbiy yoki neytral baholanishi ifodalangan.

Resume: The article describes the realization of the concept as a multidimensional phenomenon in the imagination with the help of words, the main unit of culture in the mental world of the creator, and the positive, negative or neutral assessment of his knowledge about the universe and his attitude towards it.

Резюме: В статье описывается реализация концепта как многомерного явления в воображении с помощью слова, основной единицы культуры в ментальном мире творца, а также позитивная, негативная или нейтральная оценка его знаний о мироздании и его отношение к этому.

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta’lim. 2024; 5
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

O‘ZBEK VA TOJIK TILLARIDA EVFEMIZMLAR VA ULARNING SINONIM SO‘ZLAR BILAN ALOQASI

Samiyeva Surayyo Oripovna,
Termiz davlat pedagogika instituti boshlang‘ich ta’lim nazariyasi kafedrasi oqituvchisi

Sinonimlar leksik, semantik va grammatik xususiyatga ega bo‘lganligi sababli, ularda uslubiy imkoniyatlar ham keng bo‘lib, shu munosabat bilan evfemizmlar sinonimlar manbai sifatida qaraladi yoki boshqacha qilib aytganda, bunday so‘zlar an’anaviy sinonim lug‘atlariga nisbatan iste’mol pozitsiyasi har xil ifodalaydi.

Rus leksikografi D. N. Shmelyov va tadqiqotchilarning fikricha, evfemizmlar sinonimlarning shakllaridan biridir. “Evfemizmlar so‘zlovchi uchun mos bo‘lmagan tushunchalarni almashtirish uchun ishlatiladigan so‘zlar yoki iboralardir”[1]. U sinonimlar va evfemizmlar o‘rtasidagi munosabatga to‘xtalar ekan, “evfemizmlar man etilgan tushunchalar o‘rnini bosishda leksik fakt sifatida qayd qilinadi, chunki man etilgan so‘zning asl ma’nosi ta’sirini niqoblash uchun tegishli vaqtda nutqda tabu tushunchalari paydo bo‘ladi”, deb yozadi. Mohiyatan inkor ega ekanligini bildiradi, ishlatiladi. Shuning uchun ham ayrim evfemistik so‘zlar matn mantiqiga ko‘ra turli vaziyatlarda u yoki bu so‘zning mutlaq yoki to‘liq sinonimi bo‘la olmaydi. Shuning uchun ularni “matnli (kontekstual) sinonimlar yoki lahzali sinonimlar deb atash maqsadga muvofiqdir”[2].

Tojik tilshunoslaridan M. Muhammadiev bu ikki leksik kategoriya o‘rtasidagi munosabat haqida o‘z fikrini bildirar ekan, tilning lug‘aviy tarkibining rivojlanishi va takomillashuvi uning ichki imkoniyatlaridan ko‘ra ko‘proq sodir bo‘lishini ta’kidladi. Shu bilan birga, u tojik tili lug‘atini rivojlantirishning ichki omili sifatida evfemistik so‘zlarni izohlagan. “Agar vulgarizmlarda predmet, hodisa, hodisaning xususiyatlari va salbiy tomonlari ko‘rsatilgan bo‘lsa, evfemizmlarda bu holatning aksini ko‘ramiz. Bu yerda qo‘pol so‘zlar o‘rniga odobdan tashqari odobli, yaxshi va yoqimli so‘zlar qo‘llanadi”[3].

Darhaqiqat, tojik tilidagi ko‘p qo‘llaniladigan so‘zlarning sinonimik qatorida evfemik so‘zlarning ma-

[1] Шмелёв Д.Н современный русский язык. Лексика. – М.: Просвещение. – 1997. – 336 с.

[2] Шмелёв Д.Н современный русский язык. Лексика. – М.: Просвещение. – 1997. – 336 с.

[3] Назарзода С. Забон ва истилоҳот. – Душанбе, 2003. – 148 с.

qomi katta. Tilshunoslikda sinonimlar tilning faol leksik-semantik qatlami sifatida hisobga olinadi, lekin evfemistik va vulgar so‘zlar leksik kategoriyalar va nutq tuyg‘ulari guruhiga arxaizmlar va neologizmlar bilan birga kiradi[1]. Professor H. Majidovning bu borada nuqtai nazari boshqachadir. U evfemizmlarni “yuqori uslubdagi so‘zlar” yoki “ta’sirli so‘zlar” qatoriga kiritib, “ta’sirli so‘zlar mavzusida faqat rang-barang so‘zlarni hisobga olish lozim, chunki aynan shu guruhda “yuqori uslubdagi so‘zlar” yoki “ta’sirli so‘zlar” qatoriga kiritgan. turli ma’nolarni ifodalash, juda o‘ziga xos iboralar paydo bo‘ldi. Bunday baholovchi iboralar so‘zlarda ijobiy yoki salbiy ma’noda ifodalanishiga qarab, ularni yuqori yoki past uslubdagi so‘z turkumlariga bo‘lish mumkin[2].

Sinonimlar leksik, semantik va grammatik xususiyatga ega bo‘lganligi sababli, ularda uslubiy imkoniyatlar ham keng bo‘lib, shu munosabat bilan evfemizmlar sinonimlar manbai sifatida qaraladi yoki boshqacha qilib aytganda, bunday so‘zlar an’anaviy sinonim lug‘atlariga nisbatan iste’mol pozitsiyasi har xil ifodalydi. Yuqori uslubdagi so‘zlarning aksariyati (jumladan, evfemizmlar) adabiy tilga tegishli. Ular nutqga yuksak hissiyotlar beradi, uning ohangini yorqin va ulug‘vor qiladi, nutqning nafisligi va ifodaliligini ta’minlaydi. “Evfemistik so‘zlar va ma’nolar (ya’ni, evfemizmlar), avvalo, taqiqlangan, man’ qilingan tushunchalarni ifodalovchi so‘zlar o‘rniga yumshoq qo‘llaniladi. Odamlarning xurofotiga ko‘ra, bunday tushunchalarning asl nomlari tilga olinsa, falokat yuz beradi. Shuning uchun bunday tushunchalar, albatta, tojik tilida ramziy nomlarda ifodalanadi: **чилпо** (o‘zb. chaquvchi hasharot navi**,** gazanda) **гумном** (jin, balo), **ногуфтанӣ** (dev, albasti) **ҳафтпӯст** (kech sog‘ayadigan yara, uchak), **оҷиз**(ko‘r, qori, nobino), **гул** (surxakon, chechak) **саримоҳ** (hayz), **дуҷон**(homila)»[3] .

Xuddi shunday, evfemizmlarni, bir tomondan, so‘zlarni sinonimlashtirish manbasi sifatida qarash mumkin bo‘lsa, ikkinchi tomondan, aynan evfemistik so‘zlarning qo‘llanishi orqali so‘zlovchi nutqining tuyg‘usi, hayajonlanishi, ifodaliligi ta’minlanadi. M.Muhammadiev: “Evfemizm hodisasi sinonim sozlarni ifodalash vositalaridan biri va shu orqali soz go‘zalligi (xoh badiiy, xoh ilmiy, xoh boshqa ijod turi) dir [4].

Sinonimlarni tashkil etishda yumshoq **(toj. tilida maleh(evfemistik)** so‘zlarning hissasi haqida tadqiqotchilarning fikri ijobiydir. Odatda, evfemizmlarda shunday holatni ko‘rish mumkinki, evfemizm ma’nosida qo‘llangan so‘zlarda qator sinonimlar hosil qiladi: **амр кардан- хоҳиш; илтимос кардан** (toj. tilida)[5] .

Shuni ta’kidlash kerakki, evfemistik lug‘atlar doimiy ravishda rivojlanib boradi. Ular jamiyat taraqqiyotiga qarab doimiy ravishda o‘zgarib turadi: iste’moldan yoki nutqdan tashqarida qolgan so‘zlar o‘rniga yangi evfemizmlar paydo bo‘ladi. Bunday holatlarga ikkita asosiy omil sabab bo‘ladi: ijtimoiy va lingvistik (tillararo).

Evfemistik so‘zlarning sinonimlik imkoniyatlarini qayd etilgan omillarga qarab ko‘rib chiqamiz:

Maleh so‘zlarning paydo bo‘lishining ijtimoiy omili hayot hodisalari, kishilarning ijtimoiy munosabatlari (turmush, oila, shaxsning o‘zgalar bilan o‘zaro munosabati), insonning boshqa tiriklar: mavjudotlar va boshqalar bilan munosabatlari jarayonida nutqda uchraydigan so‘z va tushunchalarning o‘sishiga sabab bo‘ladi. Aksariyat hollarda qo‘pol tushunchalarni ifodalovchi so‘zlar o‘rniga qo‘llaniladi.

Bunday tushunchalarning asl nomlarini o‘qimishli kishilar orasida qo‘llash jinoyat, to‘liq odobsizlik hisoblanadi. Shu sababdan bilimli kishilar o‘z ifodalarida yumshoq so‘zlardan foydalanishga harakat qiladilar: **сабукпо** (fohisha), **тунука** (kalta ishton), **лозимӣ** (ayyollar lozimasi), **ноширо** (shol), **озод кардан** (ishdan haydash) va boshqa so‘zlar[6].

Bundan kelib chiqadiki, erkak va ayollga oid so‘zlarining qo‘llanilishi kishilarning bilim darajasi, savodxonligi va madaniyati darajasi, ya’ni jamiyatdagi ijtimoiy mavqeiga bog‘liq. Masalan, keyingi masalalarda “**рӯзи сиёҳ”**(qora kun) tushunchasi evfemik xususiyatga ega bo‘lib, inson qandaydir tarzda omadsizlik yoki baxtsizlikka duch kelgan ijtimoiy hodisani ifodalaydi.

Tojik adibi Jalol Ikromiy matnga **бадбахтӣ-фалокат-рӯзи сиёҳ** (omadsizlik – ofat – qora kun) **kun**ning bir qancha sinonimik turkumlarini kiritgan. U baxtsizlik so‘zini aytish bilan qanoatlantirmadi, uni musibat (baxtsizlik cho‘qqisi) so‘zi bilan qo‘shib qo‘ydi, lekin maqolani bu tarzda ifodalash uning maqsadini aniq ifodalay olmadi. Shu boisdan ham qora kunning evfemizmiga murojaat qilib, ta’birning ta’sirchanligiga erishdi: Misol:

Ба ҳар бадбахтӣ ва фалокат, дар ҳар рӯзи сиёҳ наҷотдиҳанда ва дастгири ту аст [7]. **“Qora kun”**ning sinonimlari orasida tojik tilida-н**окомӣ–**

[1] Муҳаммадиев М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе: Маориф, 1993. – 273 с.

[2] Муҳаммадиев М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе: Маориф, 1993. – 273 с.

[3] Муҳаммадиев М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе: Маориф, 1993. – 273 с.

[4] Назарзода С. Забон ва истилоҳот. – Душанбе, 2003. – 148 с.

[5] Назарзода С. Забон ва истилоҳот. – Душанбе, 2003. – 148 с.

[6] Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1. Луғатшиносӣ. – Душанбе: Девештич, 2007.

[7] Муҳаммадиев М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе: Маориф, 1993. – 273с.

бемуваффақиятӣ – муносибат – бало – осеб – офат – кулфат - ғам uchun umumiy so‘zdir.

“Qora kun” atamasi frazeologik ibora bo‘lib, uslubiy niyatli leksik birlik sifatida ishlatiladi va faqat uni iste’mol qilish orqali yozuvchi o‘zini maqsadiga erishgan deb hisobladi.

Tojik tili sinonimlardagi **бекас – бекасу кӯ, бепарастор - бепушту паноҳ - бесаробон - бесоҳиб - ятим** ifodalaydi va uning ko‘pchilik a’zolarining nutqda qo‘llanishi tinglovchiga yoki nutqning maqsadiga noqulaylik tug‘diradi, evfemizm qo‘llanishi esa tilga olingan so‘zlarning mantiqiy ta’sirini zaif qiladi.

O‘xshatishlar turkumida ular (**бекас – бекасу кӯ, бепарастор - бепушту паноҳ; бесаробон - бесоҳиб – ятим)**ni ifodalaydi va nutqda uning ko‘pchilik a’zolarining qo‘llanishi tinglovchiga yoki nutqning maqsadiga noqulaylik tug‘diradi, uysizlarning evfemizmini qo‘llash esa, uning kuchli va noqulay ta’sirini tilga olingan so‘zlarning mantiqiyligi ma’lum darajada zaiflashtiradi.

Masalan qiyoslash tariqasida: **Пётр пеш аз он ки равад, хотири осуда нагаштаи ятими бекасу кӯйро ҷам карданӣ шуд**[1].

Ғайр аз як модагов ба писари сағираи худ чизе мерос нагузошт [2].

Беҳом (yolg‘iz, sag‘ir, yetim, ota-onasiz) kabi so‘z va sinonimlar ularni eshitish nutq predmeti uchun yoqimsiz degan ma’noni aniq ifodalaydi, ammo adabiy nutqda uysiz so‘zlarning qo‘llanilishi nutqning ma’lum yumshoqligini ta’minlaydi: **Инчунин ягон писари бараҳнарӯеро бинанд, ки беҳомӣ ба сайр рафта истодааст, ба дом мекашиданд** [3].

Yuqorida tojik tilida **-бе** old qo‘shimchasi biror narsaga ega bo‘lmagan **(toj.»надоштани чизеро»)** katta mafhumga egadir. Mahz shuni natijasida sinonimlar miqdori oshgan. Tojik tilidagi arabcha yatim**(хизматгор)** va sag‘ir**(хурд)** so‘zlari ma’no evolyutsiyasiga uchrab, tojikcha yasama so‘zlarga tenglashgan. **“Boda”** so‘zi tojikcha so‘zlar bilan ham bog‘langan. Shuningdek**, вино, май, мусаллас, хамр** so‘zlari bevosita boda so‘zi bilan sinonimdir.

Lekin so‘zlovchining ahvoliga yoki badiiy asar xarakteriga qarab, bu turkum sinonimlar o‘rniga matnda tojikcha **“ғамбарор”, “дармонбахш”, “дору”, “оби ҳаёт”, “оби шифо”** va shunga o‘xshash evfemizmlar sinonim yoki shunga o‘xshash so‘zlar sifatida uchraydi.

Evfemistik so‘zlar haddan tashqari kamtarlik va hayo tushunchalarini ifodalash uchun ham qo‘llaniladi: **қиблагоҳ // қиблагоҳӣ//(падар), волида(модар), соябон(мутако), вафодор (саг), гаҳворабахш (номзад), онҷо хокҷо (қабристон), оромгоҳ (гӯр), манзилгоҳ (қабристон).**

Ta’kidlash joizki, ilgari so‘zlovchi va tinglovchida xunuk, nafratli, nomaqbul taassurot uyg‘otishi sababli ifoda etib bo‘lmaydigan bir qancha tushunchalar o‘zining ba’zi bir jihati va jihatlari bilan shartli ravishda sanab o‘tilgan. Misol: (tojikcha **муш - хоянда ё дузд, каждум - гумном, мор - гумном, шабушк - ҷондор, гург - ҷондор, хирс - каҷпо**).

Masalan, bunday nutq turi **tojiklar** orasida an’anaviy hodisa hisoblanadi: **Сари духтарашро ҷондор (шабушк) задааст.** Tojik tilidagi **“шабушк”**ning tovush birikmasini talaffuz qilish juda yoqimsiz, shuning uchun uni aytishdan saqlaniв va uning evfemizmi **“ҷондор’** ishlatilgan. Biroq “**ҷондор”** so‘zi har qanday zararli jonzotlarga nisbatan qo‘llaniladi:(**шабушк, кайк, кана, гург, рӯбоҳ...)**.

Biroq aniq matndan tashqarida bu so‘z hasharotlar va hayvonlar tushunchasining o‘rnini bosa olmaydi va u yoki bu tushunchaning sinonimi yoki shunga o‘xshash so‘z deb aytish noto‘g‘ri bo‘ladi. Masalan: **Чӯпон шумурда дидааст, ки як сар гӯсфанд нест. Ӯ яқин кард, ки онро ҷондор (гург) хӯрдааст. Мурғҳо фиғон бардоштанд, ба онҳо ҷондор (рӯбоҳ) таҳдид менамуд.**

Biroq “**Xudo”** tushunchasi, uning sifatlari va ismlari bilan bog‘liq evfemistik so‘zlar matndan tashqarida ushbu tushuncha o‘rniga qo‘llaniladi va sinonim va yaqin ma’nolar o‘rnida joylashgan: **Худо, Худованд, Аллоҳ, Офаридагор, Холиқ, Халққунанда, Ҷонофарин, Ҷонбахш, Ҷаҳонофарин, Яздон, Парвардигор** va boshqa.

Fosiq, jalab, g‘ar so‘zlari bilan sinonim bo‘lgan va asosan axloqsiz ayollar uchun qo‘llaniladigan fohisha vulgarizmi o‘zining evfemistik xususiyati natijasida yangi sinonim **“sabuk**”ni oldi. Qiz bola tushunchasini ifodalash uchun evfemizmlar mavjud bo‘lib, ular asta-sekin uning tojik tilidagi sinonimiga aylangan: **poshikasta, parshikasta.**

Сабук(sabuk) so‘zi tojikcha lug‘atda quyidagi ma’noda: **1) тезрав, тундрав; 2) маҷозан: гурезпо, бесубот; ноустувор**(6,166) kelib, tarixiy jihatdan qo‘llanilgan: **На гирифтор омадӣ ба дасти ҷавоне мӯҷиби хираройи сартезе, сабукпой, ки ҳар ду дам ҳавасе пазад ва лаҳза ройе занад** [4].

Раҳматӣ одами хуб буду як хислати бад дошт, чашмаш ғар буд [5].

---

[1] Муҳаммадиев М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе: Маориф, 1993. – 273 с.

[2] Муҳаммадиев М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе: Маориф, 1993. – 273 с.

[3] Муҳаммадиев М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе: Маориф, 1993. – 273 с.

[4] Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – М.: СЭ, 1969.

[5] Шамсиддинов Ҳ.Сўзларнинг эвфемик функционал-семантик синонимлари // Ўзбек тили ва адабиёти, 1997. – Б. 22-25.

Evfemizmlarning eskirganligining namoyon bo‘lishi lingvistik omillar ta’sirida sodir bo‘ladi. Evfemistik so‘zlar tarixining u yoki bu bosqichida o‘zining asl shaklini yo‘qotadi, gohida qo‘llanishga o‘xshab ketadi, gohida bosh so‘z sifatida o‘zining o‘rnini egallaydi. Масалан, tilshunos M.Muhammadiyevning «Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ» (1993)da **“обхона”** so‘zi **“халоҷо”** va **“ҳоҷатхона”** so‘zlarining sinonimi sifatida ko‘rsatilgan. Lug‘at muallifi “Bu so‘zlar o‘z sinonimlarining umumiy ma’nosida bir-biridan farq qilmaydi, lekin asl lug‘at ma’nosida **“маҳбас”** o‘zbek tilida “qamoqxona” sinonim emas. Bu qomoqxonalarning obxona deb atalishining sababi ham xuddi **“обхона”, “халоҷо”** kabi har doim rutubatli, iflos, hidli va chiriyotgan bo‘lgan. So‘zlashuv nutqida xalq **“tualet”** so‘zining ruscha **“туалет”**ni ham foydalanadilar. **“Обхона”** so‘zi tarixiy so‘z bo‘lib, hozirgi adabiy tilda qo‘llanilmaydi, lekin so‘zlashuv tilida keng tarqalgan. Madaniy yodgorliklarda **mabraz, xalojo** va Buxoro arki qomoqxonalaridan biri, sernam maskani sifatida talqin qilinadi. Misol: **Ба яке аз маҳбасҳои он ҷо, ки обхона мемонанд, ба ҳамон ҳол андохтанд[1].** Buxoro amirligidagi o‘rta asr qamoqxonalarining badbo‘y hidi va iflosligi uni **“обхона”** deb atashga, **hojatxonaga** sinonim deb tenglashtirishga sabab bo‘lgan.

Sinonim xususiyatga ega bo‘lgan **arslon**(**toj tilda шер-асад, зайғам(zayg‘am), ғазанфар (g‘azanfar)** sinonimlari turkumida **zayg‘am, g‘azanfar** so‘zlari arxaizmga aylangan. Asad so`zi **“шер”** ma`nosida faqat oy nomi sifatida qo`llanib, qo`llanishi cheklangan.

Қатор(q**ator)** so‘zi tojik tilida sinonimi **“қатор-саф- силсила- силк”** bo‘ladi. **“Саф”(saf)** sinonimi qator so‘zi kabi hozirgi adabiy tilida iste’molda bo‘lib “silk” so‘zi esa majoziy ma’noda ta’rixiy xususiyat kasb etib “**пайрави ҷараёни сўфия будан”, “дар сафи дарвешон”, “дар қатори сўфиён”** (“so‘fiy jarayoni izdoshi bo‘lgan”, “darvishlar safida bo‘lish”, “so‘fiylar qatorida”) aytishdir. Ammo silsila ma’nosi:

1.Занҷир банд, баст;

2. насабнома, шаҷара, насл; авлод, хонадон;

3. ҳалқа, гурӯҳ, ҷомеа, даста, тоифа[2].

Bu so‘zning bugungi nutqdagi **“qator”** va **“saf”** ma’nosi bilan real sinonimik munosabati yo‘q. Ammo murakkab tarkibda **“силсилакӯҳ-қаторкӯҳ”** ma’nosida hozirgi adabiy tilida uchraydi:**Силсилакӯҳҳои Туркистон аз маъданҳои зеризаминӣ бой аст[3].**

Professor X. Majidov sinonimlar bilan bog‘liq evfemizmlarning xususiyati haqida o‘z fikrini quyidagicha izohladi: “Evfemizmlar nazariyasining leksik jihati shundaki, ular tez orada yumshoqligini yo‘qotib, qo‘pol so‘zlar qatoriga kiradi. Shuning uchun ham bunday so‘zlar vaqti-vaqti bilan yangi sinonimga ega bo‘ladi. Sinonim tilda uzoq davom etmaydi, chunki qisqa vaqt ichida u tabiiy, taqiqlangan yoki qo‘pol ohangga ega bo‘ladi. Oqibatda til egasi o‘sha tushunchani ifodalash uchun boshqa yumshoq so‘z ishlatishga majbur bo‘ladi”[4].

Shuningdek tojiklar nutqida kichkina farzand yo kenja farzand evfemizmi o‘zbek-turkiy tilida **“kenjatoy”** ifodasi bilan va “**хуки хона”** vulgarizmi bilan; er va xotin atamasi (toj. tilida **“зан ё шавҳар”**, **“очаи бачаҳо”** va “**додо ё отаи бачаҳо”— “занак”, “мардак”),** balog‘atga loyiq yosh(turkcha-o‘zbekcha)— **mujarrad, narg‘ol, bo‘ydoq, marhum** yoki s**hodravon** yo **xudorahmati** tushunchasi-(toj tilida “**shavharmurda”** yo “**zanmurda”**, “**beva”** sifatida evfemik va vulgar atamalar bir-biriga sinonimdir.

Xulosa evfemistik so‘zlar faol manba sifatida sinonimlarning rivojlanishiga hissa qo‘shishi mumkin. Evfemizmning namoyon bo‘lishi rivojlanish hodisasi bo‘lib, sekin-asta ba’zi evfemizmlar o‘zining mayin va uslubiy xususiyatlarini yo‘qotadi va ularda asosiy ma’no va tashbeh tarzida ifodalanmaydi, maqsad bevosita va ochiq ifodalanadi va mavjud nutqning yumshoqligidan hech qanday alomat bo‘lmaydi, so‘z vulgar xususiyatga ega bo‘ladi. Bu evfemizmlarning aksariyati tilning faol va vulgar so‘zlari bilan sinonimdir. Ulardan ba’zilari eskirgan va tarixiy so‘zlar qatoriga kiritilgan. Har qanday holatda ham sinonimlar bilan maleh tilidagi so‘zlar o‘rtasida leksik-semantik munosabat mavjud bo‘lib, evfemizmlarni leksik munosabatlarning rivojlanish manbai deyish mumkin.

Tojik tilidagi evfemizmlar fikrni ifodalashning kuchli vositasi bo‘lib, ular orqali nutq ta’sirchan va rang-barang bo‘ladi. Xususan, qo‘pol, behayo so‘zlarning sinonimlari bilan almashtirish masalasida tutgan o‘rni juda katta. Shu bilan birga, evfemizmlar so‘zlovchiga predmet va hodisa nomining ma’nosiz ma’nosidan qochish imkonini beradi va shu nuqtai nazardan leksik va matn munosabatlarining (lahzali, faqat alohida matn doirasida) yuzaga kelishida muhim omil bo‘ladi. Ular ta’sirchanlikning qimmatli quroli sifatida nutqqa g‘alati ohang va ko‘rk bag‘ishlaydi, jamiyat a’zolari o‘rtasida axloqiy me’yorlarga amal qilish imkonini beradi. Aynan sinonimik evfemizmlar so‘zlovchi nutqi madaniyatini, bilim va nutq mahorati darajasini, odamlarning turli ijtimoiy vaziyatlardagi madaniyat darajasini aniqlash imkonini beradi.

[1] Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – М.: СЭ, 1969.

[2] Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – М.: СЭ, 1969.

[3] Муҳаммадиев М. Луғати синонимҳои забони тоҷикӣ. – Душанбе: Маориф, 1993. – 273 с.

[4] Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1. Луғатшиносӣ. – Душанбе: Деваштич, 2007.

Rezyume: Mazkur maqolada evfemistik so‘zlar faol manba sifatida sinonimlarning rivojlanishiga hissa qo‘shishi mumkinligini aytilgan. Evfemizmning namoyon bo‘lishi rivojlanish hodisasi bo‘lib, sekin-asta ba’zi evfemizmlar o‘zining mayin va uslubiy xususiyatlarini yo‘qotadi va ularda asosiy ma’no qoplama va tashbeh tarzida ifodalanmaydi, maqsad bevosita va ochiq ifodalanadi va mavjud nutqning yumshoqligidan hech qanday alomat yo‘q, so‘z vulgar xususiyatga ega bo‘ladi. Bu evfemizmlarning aksariyati tildagi faol va qo‘pol so‘zlar bilan sinonimik munosabatda bo‘ladi. Ulardan ba’zilari eskirgan va tarixiy so‘zlar qatoriga kiritilgan. Har qanday holatda ham sinonimlar bilan inglizcha so‘zlar o‘rtasida leksik-semantik munosabat mavjud bo‘lib, evfemizmlarni leksik munosabatlarning rivojlanishi manbai deyish mumkin.

Резюме: В данной статье утверждается, что эвфемистические слова могут способствовать развитию синонимов как активного ресурса. Проявление эвфемизмов является явлением развития, причем некоторые эвфемизмы постепенно утрачивают свои мягкие и стилистические особенности, причем основной смысл не выражается в форме прикрытия и аллюзии, цель выражена прямо и открыто, и нет никаких признаков мягкости существующей речи, слово имеет вульгарный характер. Большинство этих эвфемизмов являются синонимами активных и грубых слов в языке. Некоторые из них устарели и включены в число исторических слов. В любом случае между синонимами и английскими словами существует лексико-семантическая связь, а источником развития лексических связей можно назвать эвфемизмы.

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, та’lim. 2024; 5
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

AYRIM TABIIY-GEOGRAFIK OYKONIMLARNING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI XUSUSIDA (NAMANGAN VILOYATI OYKONIMLARI MISOLIDA)

Ne’matova Yulduz,
Qarshi davlat universiteti o‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti

Joylarni, jumladan, aholi manzillarini nomlashda hududning tabiiy-geografik xususiyatlari asosga olinishi birlamchi va yetakchi motiv hisoblanadi. Toponimlar paydo bo‘lishida birinchi va eng keng tarqalgan turi aholi maskani joylashgan hududning tabiiy-geografik xususiyatini e’tiborga olinishidir. Bunda joyning tabiiy-geografik xususiyatini aks ettiruvchi geografik tushunchalarning konkretlashuvi va individuallashuvi yuz beradi.

Tabiiy-geografik oykonimlar o‘z ichida quyidagi guruhlarga bo‘linadi:

1. Geomorfologik oykonimlar.
2. Gidrooykonimlar.
3. Fitooykonimlar.
4. Zooykonimlar.

Yer tuzilishi, sathi bilan bog‘liq tarzda nomlangan aholi yashash manzillari **geomorfologik oykonimlardir**. Ayrim ilmiy manbalarda bunday oykonimlar **orooykonimlar** termini ostida o‘rganiladi. Biroq bu tipdagi nomlarning xususiyatlarini **orooykonimlar**ga nisbatan **geomorfologik oykonimlar** termini mukammalroq ifodalaydi.

Geomorfologik oykonimlar yer yuzasining relf shakllarini hamda joyning landshaft tuzilishini ham ifoda etadi. Masalan, **yozi** qadimgi geografik terminlardan biri bo‘lib, turkiy va eski o‘zbek tilida *sahro, dasht, cho‘l* degan ma’nolarni anglatgan.[1] Yozi geografik termini asosida shakllangan *Qizilyozi* oykonimi *qizil dasht, qizil cho‘l* ma’nosini bildiradi. Yangiqo‘rg‘on tumanidagi qishloq dasht, cho‘l hududida bunyod etilganligiga ko‘ra shunday nomlangan.

K.S. Gorbachevich geomorfologik oykonimlar haqida fikr yuritib, vaqt o‘tishi bilan nomlangan obyektning relyefi o‘zgarsa-da, lekin avvalgi relyefni ifoda qilgan nom saqlanib qoladi deb ko‘rsatadi.[2]

[1] Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. – Тошкент: Фан, 1983. – I том. – Б. 532.

[2] Горбачевич К.С. Русские географические названия. – М. – Л., 1965. – С. 32.